

IRODALOM.

- A proletárdiktatura Magyarországon.** A bolsevista rémuralom hiteles története. Kiváló szakférfiak közreműködésével szerkesztette **Huszár Károly.** (Bpest, 1920. Ujságüzem kiadása, 220 l., ára 40 K.)
- A bolsevizmus Magyarországon.** Andrassy Gy. gr., Berzeviczy A., Matlekovits S., Wlassics Gy. br. közreműködésével szerkesztette **Gratz Gusztáv.** (Bpest, 1921. Franklin-Társulat, 861 l., ára 440 K.)

A több mint ezeréves magyar történelem egyik legszomorúbb, legvégtetesebb korszakának irodalma megindult. Itthon, sőt a külföldön is, aránylag gyorsan jelennek meg tarka tartalommal az idevágó művek, amelyeknek hézagos felsorolása sem lesz felesleges. Molnár Jenő: *A 133 napos rémuralom.* Dr. Szabó László: *A bolsevizmus Magyarországon.* Kóbor Tamás: *A bolsevizmusról a bolsevizmus alatt.* Kristóffy József: *A királyságtól a kommunizmusig.* Tormay Cécile: *Bujdosó Könyv.* (II. köt.) Szurmay Sándor: *Az orosz vörös veszedelem és Magyarország szerepe.* Székely István: *A forradalmak útja és a keresztény politika* (1921). *A zsidók rémuralma Magyarországon 1919 márc. 31.—aug. 1.* (röpirat). A forradalomról és az ellenforradalomról írtak még: Hefty Richárd, Windischgrätz Lajos hg., Eszterházy Miklós gr., Gömbös Gyula, Deme László—Keleti József. Mostanában a *Virradat* hasábjain jelenik meg Oláh Gábertől egy regény: *Almodó Magyarok,* amely a bolsevizmus korszakát is felöleli. — Arnaldo Fraccaroli: *Ungheria bolsevica* (Milano), megjelent magyarul is *Magyarország a bolsevizmus alatt* címmel (Athenæum). Egy másik nagyobb olasz mű a magyar bolsevizmusról Sonzognónál jelent meg. Eugen Szatmári: *Das rote Ungarn* (Leipzig). Ladislaus Bizony: *133 Tage ungarischer Bolschewismus* (Wien). *From behind the veil. The story of Hungarian bolsevism. Told by the facts* (Hornýánszky). Armand Lebrun: *La dictature du prolétariat. Les ravages du bolchévisme en Hongrie* (Paris, Alcan). Ez a sorozat a nyomdai nehézségek és drágaság enyhülésével bizonyára rohamosan meg fog növekedni.

A mi szempontunkból tárgyánál fogva jóval fontosabb az előttünk fekvő két könyv, amely tartalmilag ugyan részben fedi, de még inkább kiegészíti egymást és nagyjában megfelel annak a célnak, hogy a közönséget, illetőleg a szakembereket hitelesen tájékoztassa a szóban forgó időszaknak a köztevékenység különböző területein lefolyt eseményeiről. (Mellesleg megjegyezzük, hogy a bolsevista *közegészségügy* méltatásáról mindkét mű megfeledezett.)¹ A két könyv ennek természetesen nem egyformán felel meg. Az úttörés érdeme a Huszárét illeti meg, noha Gratzék talán előbb láttak munkához, de a nagyobb szabású program és közébejött akadályok miatt, előszavuk tanúsága szerint, csak később készülhettek el. A 820., 823. és 824. l. (jegyzetek)

¹ Gratznál szó esik az egészségügyi anyagintézetéről (398. l.). Idevágó előmunkát Győry Tibornak különlenyomatként is megjelent dolgozata: *A proletárdiktatura a közegészségügy terén.* A nyers anyagot és adatokat e sorok írója gyűjtötte össze és közölte az *Egészségben.*

utalnak is a Huszár-féle könyvre. Tartalmi gazdagság és tudományos feldolgozás dolgában azonban Gratzékat illeti meg az elsőség. Amikor ezen két, hiányai ellenére is érdemes munkának ismertetését az alábbiakban megkíséreljük, természetesen kizárólag az oktatásügyre tartozó részeivel foglalkozunk, sőt ezekkel is csak főbb vonásokban. Ebbeli munkánkban nem az a törekvés vezetett, hogy a bűnös és téves rendszer rombolásait kidomborítsuk — hisz' ezek a köz-tudatban mélyen meggyökeredeztek és ezekben a könyvekben amúgy is össze vannak gyűjtve — hanem az a szándék, hogy kutassuk azt, vajjon a romok között akadnak-e olyanok, amelyeket az újjáépítés érdekében érdemes felhasználni.

Huszár könyve, amint önmaga mondja *A bolsevizmus világ-vezedelem* c. bevezetésben: «az első nagy összefoglaló munka, amely a kommun (sic!) tevékenységét szakszerűen ismerteti; célja hiteles és szakszerű összefoglalásban megmutatni a kultúrnépeknek, hogy mit csinált a bolsevizmus diktatúrája Magyarországból». A könyv 19 fejezetében nagyobbára ismert szakférfiak ismertetik ennek a gyászos iránynak működését a közelet különböző területein. *A bolsevizmus kultúrpolitikája* c. részt (85—98. l.) maga Huszár K. írta, aki csekély 14 lapon érdekes idézetek és tanulságos statisztikai adatok kíséretében vonultatja fel előttünk mintegy madártávlatból a megdöbentő tényeknek szinte végnélküli tömegét. Csak természetes, hogy ezen mindvégig eleven és kétségkívül érdekes mozaikszerű összeállításban, amely nincs ismétlések híján, magának az oktatásügynek aránylag csekély hely jut. Viszont a kötetnek egyéb fejezeteiben is akadnak erre vonatkozó részletek. Így a 133. l. Budapest iskolaügyéről (Bódy), a 190. l. az oroszországi nevelésügyi népbiztosság propaganda-intézkedéseiről (Fábián), a 218. l., ahol Prohászka O. utal a marxizmus pedagógiai kártevéseire. Bevezető soraiiban Fináczy Ernőre is hivatkozik és megállapítja, hogy a «diktatura és a kultúra tűz és víz. A magas kultúra csak az individuális szabadság mellett lehetséges». Mintha ez az utóbbi helyes tétel időközben; legalább részben, veszendőbe ment volna. Tanulmányának befejező részében megállapítja, «hogy a proletárdiktatura fanatikusai és kalandorjai a kulturális téren nem voltak képesek megvalósítani nagyhangú ígéreteiket, ellenben erkölcsileg és anyagilag kimondhatatlan károkat okoztak utopisztikus kísérleteik erőszakolásával». Erre a higgadt megállapításra, azt hisszük, maguk a «bolsevista pedagógusok» sem fognak rácáfolni. Egyébként is megelégedéssel állapíthatjuk meg Huszárnak elfogulatlan, hogy úgy mondjuk modern állásfoglalását, amit következő nyilatkozatai is megerősítenek: «A munkásosztály egyenjogúsítása és bekapcsolása az államkormányzásba elengedhetetlenül szükséges» (4. l.). A Szellemi Termékek Országos Tanácsáról elismeri, hogy «ez az intézmény technikailag és szakszerűleg nagyszabású volt, de mert kényszeralakulás volt és szektárius érdeket szolgált, nem felelt meg hivatásának» (93. l.). Ezt a véleményt határozottan kifogásolja Balogh J. a Gratz-féle munka *Propaganda* c. fejezetében. (L. 824. l. jegyzetek.) Végre emberi gondolkodásra és megértésre vall az a beismerése is, hogy «a nagy gondolkodók, a nagy írók, a nagy művészek némaságra voltak kárhóztatva és sokan közülök kénytelenek voltak ellenségeiktől kenyérgondok miatt elfogadni, a megélhetésre

legsükségesebbet» (89. l.). Hisszük, hogy ez az emberi felfogás a történelmi távlatból mindjobban fog érvényesülni.

Gratz könyvének legjobb ajánlólevele az ő tollából származó *Előszó*, amely egyrészt kellőképen tájékoztatja az olvasót a mű részére megállapított munkatervről és az anyag tudományos feldolgozásában érvényesült irányelvekről (nem iránymunka, jöllehet defenzív polémiát követ), másrészt őszintén beismeri, hogy «felettébb sok a fogyatékos-sága, nem adja a proletárdiktatura négy hónapjának egységes, teljes és végleges képét . . . A *Közoktatás* c. fejezet három részéből sem volt módunkban lényeges eltéréseket kiküszöbölni» (IV—V. l.). A komoly olvasó és szakember megelégedéssel fogja megállapítani, hogy ez a munka nagyjában előkelő tudományos szintájon mozog, szerzői — csekély kivétellel — a szerkesztővel az élen nagy önmérséklést és tárgyilagosságot tanusítanak, noha a szükséghez képest helyenként megnyomják a taluszt.

A mű IV. könyve *Kultúra* címmel (571—747. l.) a következő részekre oszlik: Bevezetés (Berzeviczy, 14 l.). Egyház és vallás (Balanyi, 34 l.). Közoktatás: Bevezetés (Riedl, 2 l.), Népoktatás (Imre S., 37 l.), Középszkolák (Riedl, 10 l.). Szakoktatás (Imre S., 3 l.). Főiskolák (Császár, 23 l.). Irodalom (Herczár). Képzőművészetek (Lyka). Közgyűjtemények (Czakó). Színház (Bárdos). Sajtó (Neubauer). — «A szellemi kultúra terén a magyar bolsevizmus nem kisebb merészséggel és fennhéjázással, nem kevésbé erőszakosan és brutálisan, de ép oly tervtelenül és zavarosan is gyakorolta hatalmát uralmának rövid ideje alatt, mint politikai, jogi és közgazdasági terén»: ezzel a velős megállapítással kezdi Berzeviczy bevezetését; rámutat arra a két vezetőségre, amely a bolsevizmus iskolai politikájának kezdeményezőiből kidomborodik: a köznevelés és képzés egysége s a szellemi és fizikai munka s egyúttal az arra való képzés egyenrangúsítása és összekötése, ami azonban a valóságban «iskolaügyi monstrumot» teremtett. Ezután behatóan foglalkozik a M. T. Akadémia megpróbáltatásaival és Kunfi működésével, aki már jún. 12-én mint koronatanú önmaga beismeri, «hogy a diktaturának tíz hetében minden szellemi és tudományos élet abszolút pangása észlelhető». Riedlnek szellemes hasonlatoktól átszótt tömör bevezetője után Imre S.-nak eredeti forrásokra támaszkodó tanulmánya következik, amely az egész műnek egyik legsikerültebb része. Nagy érdeméül tudjuk be a szerzőnek azt az igazán tudományos tárgyilagosságot, amellyel nehéz feladatát megoldotta, amikor tartózkodva minden olesó és divatos túlzástól, azt hangoztatja, hogy «a volt közoktatásügyi népbiztosságnak nemcsak bűnlajstromát kell összeállítani, hanem tanulságokat is kell keresni» (625. l.). Rámutat azokra a régi kívánságokra és követelésekre, amelyeket a népbiztosság, természetesen sajátos céljai érdekében, megakart valósítani; az «új emberekről» szólva bátran kimondja, «hogy ebben sem szabad általánosítani», sőt a VAOSZ munkálatairól és a Népt. Lapjában megjelent tervezetekről is elismeri, «hogy másféle álláspontúak részéről is higgadt megfontolást kívánó részletek is vannak bennök s egy helyen értékes javaslatok» (636. l.). Ugyanitt a következő időszakról tétellel találkozunk, amelyet a pedagógia birodalmában örök igazságként kellene hirdetni és követni: «A pedagógiai szempont a politikai irányzatossággal nem fér meg békén».

A középiskolákról szóló kissé töredékes és hiányos részben Riedl bevezetőleg rámutat arra a három célra, ill. elvre, amely a bolsevizmus pedagógusai előtt lebegett és amelyeket részben az orosz bolsevista iskolaügyből, részben a német szocialisták programjából kölcsönöztek. Ezek a célok: a proletár osztályuralom megalapítása, a hazafias szellemet nem tűró nemzetköziesség és a vallástól mentes új életre való nevelés. Ezután ismerteti a közokt. népbiztosságnak fontosabb rendeleteit és «ellenrendeleteit», érdekes «esetek»-kel fűszerezve. Végül következik az «új iskolatípus» (munkaiskola), amivel a tanulmány hirtelen megszakad. Mindenképen kár, hogy az érdemes szerző, aki a középiskolától már rég elszakadt, nem vett (vehetett?) tudomást Fináczynek idevágó úttörő munkájáról (I. M. P. XXVIII. évf. 92—114. l., 1919), amelynek a tanügyi közvélemény egyhangú elismeréssel adózott, amelyet azonban a könyv még csak meg sem említ.

A szakoktatásról tömören Imre S. számol be és a már említett tárgyilagossággal állapítja meg, hogy a kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági szakoktatás terén életrevaló tervek is merültek fel, amelyeket azonban nem sikerült egészségesen valóra váltani. Sőt az egész iparoktatásnak a közoktatásügyi minisztériumban való összpontosítása lehetővé tette ezen a téren az egyöntetű céltudatos iskolapolitikát, amiért is a diktatura bukása után kár volt azt megszüntetni. A főiskolák bolsevista történetét Császár írta meg, széles alapon, lépésről-lépésre haladva, kritikailag, de egyben személyileg boncolva. Szinte kézzelfoghatóan állítja elének azt a kultúrtragédiát, amelyet az itt «leghatalmasabban» dühöngő reformláz felidézett. Ennek során a szerző részletesen foglalkozik annak a három «embernek»: Lukácsnak, Fogarasinak és Kármánnak jellemzésével, akik a főiskolai oktatás kormányzásában Kunfi örökségét átvették. Nem tagadjuk, mindez fellette érdekés, de szorososan véve talán mégsem tartozik egészen a tárgyra. Az még kevésbé, hogy Kármán Fogarásit, közvetlen főnökét, rendszerint csak a «csirkefogó» névvel illette (678. l.). Hiszen ha az ilyen kölcsönös díszes címzéseket össze akarnók állítani, nem valami illatos csokrot kapnánk.¹

Mindezzel még nem merítettük ki a kötetnek az oktatásügyre vonatkozó tartalmát. Idevágó részletekre akadunk még a következő helyeken: propaganda az ifjúmunkások között (145, 177 f.), szabadoktatás (176), Berzeviczy naplójegyzeteiben a 754., 757. és 776. lapon (Pogány 2 rendeletet visszavon), hitoktatás eltüntetése (Balanyi 615, Imre 634 f.), a közokt. népbiztosság szervezete (Magyary 507 f.), Nevelőmunkások Könyvtára (Balogh 139).

¹ Tisztünkől kifolyólag meg kell említenünk, hogy a Czako Ambró szerkesztésében megjelenő *Független Szemle* f. é. ápr. számában X. leosztó bírálatot mond Császár dolgozatáról s őt rosszakarattal, ferdítéssel és tájékozatlansággal vádolja. A cikk írója, aki, úgy látjuk, az akkori eseményekbe alaposan be volt avatva, végül hangsúlyozza, hogy akkoriban mégis akadt néhány komoly szakember, aki védeni igyekezett a kultúra érdekeit s az intézményekből megmenteni, amit lehet (175. l.). Ugyanazon folyóirat febr. sz.-ban maga a szerkesztő megállapítja, hogy «Császár műve talán a legértéktelemből az egész kötetben, nem egyéb az szenvedélyes agitációs írásnál» (69. l.). Ugyanő rossznak mondja Balogh J. munkáját is a propagandáról, noha a szerző jóhiszeműségét nem vonja kétségbe.

Bíráló tisztünket felette megkönnyíti maga a szerkesztő, aki fent méltatott előszavában szintén rámutat az egész műnek és a közoktatásügyi résznek hiányaira. Igaza van: ennek egyes fejezetei nem egységesek, nem teljesek és főleg a tárgyalás modorában ütnek el egymástól. Ez az egyöntetőség egyébíránt olyan eszményi követelmény, amelyet még a külföldi gyűjteményes munkákban is csak vajmi ritkán találunk megvalósítva. Amde még ennek híján is készséggel elismerjük, hogy Gratz könyve alapján nagyjában tiszta és hiteles képet kapunk a bolsevista iskolaügyről. Mi a teljesség rovására első két hiányra óhajtanók felhívni a figyelmet. Az egyik a bolsevista nevelésre vonatkozik, amelyet inkább a tanulságok, mint a bűnök kedvéért érdemes, sőt szükséges volna alaposan meg- és letárgyalni és amiből kiderülne, hogy a «bolsevista pedagógia» — fából vas-karika. A másik dolog a rémuralom *tanügyi szaksajtója*, amely ugyancsak bő tanulságokkal szolgálna. Abban az időben, úgy tudjuk, csak az *Új Korszak* és a *Néptanítók Lapja* jelent meg. E sorok írója azon melegiben rendszeresen feldolgozta ennek az utóbbi folyóiratnak forradalmi és bolsevista számait és bátran állíthatja, hogy munkája valósággal megdöbbentő eredménnyel járt. Könyvünk a N. L.-ról csak elvétve emlékezik meg (pl. 166., 659. l.); Balogh J. érdeme szerint bánik el Az *Iffjú Proletárral* (145., 179. l.), Neubauer pedig a sajtóról írt s nem egészen tárgyilagos fejezetben (728—747. l.) csupán a hírlapokra szorítkozik.

E sorok írója, «egy megrögzött és áldatlan gyűjtőszervezőtől hajtva», még azokban az időkben nap-nap után összeszedte mindazt a részére hozzáférhető adatot, ami majdan a bolsevista pedagógia természetrajza ügyében értékesíthető lesz: újságcikkeket, röpiratokat stb. Az utóbbiak közül forrásszámba mennek a következők (mind 1919-ből): *Proletárkultúra, proletárművészet*, Kunfi Zs. előadása (24 lap). Vandervele: *A művészet a burzsoá és a kommunista társadalomban* (55 l.). Kassák L.: *Levél Kun Bélához a művészet nevében* (24 l.). *A oroszországi kommunista (bols.) párt programja* (30 l., népszoktatás 16—18. l.). *Mit adott a forradalom?* (40 l., 24—27. l.: Az iskola a dolgozók tulajdonában. Mit adott a forradalom a gyermekeknek?). *A kommunisták (bolsevikiek) programja*, Bucharin után ford. Rudnyánszky (93 l., 71—78. l.: Egyház és iskola a tanácsköztársaságban). *A régi és az új iskola*. A népnevelés felszabadítása és a kommunista munka- és játékközösség a gyermeknevelésben (8 l.). *Tanácsköztársasági Törvénytár*, szerk. Pongrácz Jenő, 5 füzet külön tartalomjegyzékkel és tárgymutatóval. A gyűjtött gazdag anyagnak egybevetése két könyvünkkel itt túlmesszire vezetne, de egy megfigyelést nem hallgathatunk el. Úgy látjuk, nem mindegyik szerző követte azt a fáradságos utat, amely az eredeti források áttanulmányozásával jár s nem mindegyikben volt (még) meg az a pártatlanság, amely kellően kidomborította volna azokat a jóra való elemeket: terveket, szándékokat, amelyek az ő pedagógiai programjukban elvétve foglaltattak, amelyeket természetesen nem sikerült nekik megvalósítani, amelyeket azonban a többi kárhuzatos elemekkel együtt talán mégsem kellene végleg eltemetni.

A *Független Szemle* szerint «ezzel a művel (a Gratzéval) nem szabad a külföld elé lépünk, mert félrevezetnők». Ebben a felfogás-

ban mi épen nem osztozunk; hisz a nagyobb hiányokat és tévedéseket a fordítás alkalmával lehet pótolni, illetőleg helyesbíteni.

Kemény Ferenc.

Hajdu János: Az irodalmi oktatás Herbart pedagógiájában.

Bpest, 1918. Stephaneum ny. (8-r., 64 l.)

Lajos Mária: Felbiger pedagógiája. Bpest, 1917. Tudományegyetemi ny. (8-r., 86 l.)

Szilágyi Kornélia: Az anyanyelv tanítása Pestalozzi pädagógiájában. Bpest, 1918. Hornyánszky ny. (8-r., 70 l.)

Viktor Gabriella: A gyermek nyelve. Nagyvárad, 1917. Béres és Hóld ny. (8-r., 83 l.)

A budapesti tudományegyetemen benyújtott e doktori értekezések közül csupán a három első tartozik a szorosán vett pedagógiai irodalom körébe, a negyedik a tárgy feldolgozásában követett szempontjánál fogva csak távolabbi vonatkozásban áll a pedagógiával. Az előbbiekről összefoglalóan meg lehet állapítani, hogy mindegyik serény búvárkodás eredményeként létrejött érdemes munka. Hivatott irányítással végzett komoly előtanulmányokról, a forrásoknak avatott útbaigazítás alapján való gondos felkutatásáról, a tárgyba való szerető elmélyedésről s kellő elmélkedésről tanúskodik mind a három.

Ami a tétel kifejtését illeti, legsikerültebbnek kell mondani a Herbartról szóló értekezést. Ennek szerzője ugyanis nem tapad hozzá egészen a tárgyhöz, nemcsak magában véve és közvetlen közelről tekinti a kérdést, hanem tudja bizonyos távlatból is szemlélni, beleillesztve egyrészt Herbart pedagógiájának szinte szervesen egybekapcsolódó egészébe, másrészt pedig beléhelyezve a történeti fejlődés folytonosságának még nagyobb egységébe. Az irodalmi oktatás nevelő értékének rövid méltatása után ismerteti, hogyan vélekedett Herbart az irodalmi oktatásról, milyen célt tűzött ki eléje, minő helyet juttatott és milyen fontosságot tulajdonított neki pedagógiai rendszerében, miféle írókat és műveket szemelt ki olvasásra az oktatásnak nevelő célja érdekében s hogyan kívánta elrendezni az irodalmi oktatás anyagát. Mindeme kérdésekre világos feleletet kap az érdeklődő ebben az értekezésben, melynek az az érdeme is megvan, hogy nem állapodik meg a tényeknek pusztá ismertetésénél, hanem igyekszik a tényeket okaikra rávilágítva meg is magyarázni. A teljesség kedvéért fel lehetett volna ölelni azt a különben nagyon kevés módszeres észrevételt is, melyet Herbartban az irodalmi tanítás mikéntjére nézve találunk, pl. hogy Cicero beszédeit a tanárnak kell megfelelő szónokias hangon felolvasni vagy még inkább előadni.

Kevésbé érvényesül a tárgynak egyetemesebb szempontokból való vizsgálása a másik két értekezésben. A Felbiger pedagógiai munkásságát tárgyaló dolgozat egy futó pillantást vet a ságani apátnak korára, a XVIII. századra, azután magának Felbigernek művei s a róla szóló irodalom alapján bő részletezéssel, de inkább csak adatszzerű módon ismerteti a lelkes pedagógus-papnak a népnevelés megjavítására célzó törekvéseit, életét, Sziléziában, Ausztriában és Magyarországon kifejtett nagybecsű iskolaszervező munkásságát, peda-